

**ЕТИКЕТНА ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНИ ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ:
ПАМ'ЯТКИ Й ПІЗНІША РЕЦЕПЦІЯ ЯВИЩА**

У статті розкривається суть терміна “етикетна література”, подається класифікація за жанрами та видами етикетних творів, написаних латиною в Україні XV–XIX ст. На підставі теоретико-літературного аналізу оригінальних текстів (Теодозій Баєвський, Мартин-Никанор Анчевський, Шимон Шимонович та ін.) авторка уточнює низку дефініцій з метою унормування термінології, якою послуговуються літературознавці, досліджуючи давній період розвитку української літератури.

Ключові слова: давня українська література, неолатиністика, етикетні твори, панегірик.

Liudmyla Shevchenko-Savchynska. Ukrainian etiquette literature in Latin: Literary monuments and their posterior reception

The article specifies the meaning of the term “etiquette literature”, and modifies the classification of genres and types of etiquette works written in Latin in Ukraine of the 15th-19th centuries. On the grounds of theoretical and literary analysis of original texts (Theodosius Bayevsky, Martyn-Nycanor Anchevsky, Shymon Shymonovych etc.), the author gives exacter definitions of some concepts which are commonly used by the literary scholars majoring in old Ukrainian literature.

Key words: old Ukrainian literature, Neo-Latinist studies, etiquette literature, panegyric.

Твори, в яких автор, зазвичай даючи високу оцінку, описує важливі (хоча переважно стандартні) події в житті людини, її вчинки й навіть наміри, незважаючи на досить вузьке читацьке коло – особа, якій присвячено твір, та її оточення, завжди були потрібні й ніколи не перестануть користуватися попитом. Різноманітні поетичні та прозові віншування й сьогодні продовжують творити, озвучувати, друкувати у значних кількостях. Ознака часу полягає в тому, що етикетні твори із жанру елітарної культури перетворилися на вияв масової: за доказ можуть правити вітальні листівки із вдрукованими віршами або численні радіо- й телепередачі з вітаннями на замовлення. Беручи до розгляду українську етикетну неолатиністику, маємо намір висвітлити лише незначну частину цієї царини, обмеживши себе мовним критерієм, а отже, і часовими рамками XV–XIX ст. Сподіваємося, що результати наших зусиль прислужаться для подальшого ґрунтовного дослідження явища, яке зародилася задовго до латиномовного періоду в розвитку української літератури і продовжує розвиватися перед нашими очима.

Основна причина виникнення й сюжетно-композиційний стрижень етикетних творів – події людського життя. Саме ця запорука нескінченності, тільки в більшому масштабі – опис важливих подій у громадському житті й учинків визначних осіб, ріднить етикетну літературу з історіографією. Особливо відчутний їхній зв'язок у часи бурхливих змін: так, у XVII–XVIII ст. героїко-патріотична тема в літературі України посідає провідне місце й не лише не поступається похвальному жанру, а й – найчастіше – охоплює його. Прикметно, що саме після втрати Грецією політичної свободи внаслідок завоювання її Римом у II ст. до н. е. епідиктичний жанр у красномовстві посідає тут особливе місце. Вочевидь, виголошуючи похвальне слово діянням минулого, героям, державцям, оратори відчували, що вони не дають розчинитися видатним постатям та їхнім учинкам у небутті, продовжують історичну пам'ять народу.

З античних часів простежується генетична спорідненість історіографічних та етикетних творів: у четвертій книжці віршів Горацій майстерно прославляє Тіберія та Августа; твір Лукреція так і називається – “Похвала Епікуру”, за мотивами якого на межі II та III ст. християнин Арнобій уславлює Христа; вершин мистецтва похвали сягнув Цицерон. Саме в епідектичних творах

ранньовізантійської літератури виявляє себе ритмізація прози: одним із перших, хто усвідомив психологічний ефект ритмізованої промови-похвали, був Гермоген із Тарса (II–III ст.) [1, 42].

За визнанням учених-гуманістів доби Відродження, історик мав бути неупередженим, нічого не вигадувати, писати лише правду, не керуючись ні дружбою, ні ненавистю [9, 116], однак на сторінках історіописання того часу розквітає ідеалізаційний біографізм, який межує із численними видами етикетної літератури. Антропоцентризм, важлива ідея з комплексу ренесансних, сприяла появі значної кількості величальних творів протягом іще кількох наступних епох (зокрема тих, художньо-ідеологічна платформа котрих була відмінною від ренесансної, наприклад, бароко). Це зумовлювалося потужністю імпульсу, завдяки якому гуманістичні ідеї ширилися в європейській культурі. Одним із цілковито реалізованих прагнень інтелектуалів Ренесансу стало відродження класичного варіанта латини у статусі міжнародної мови освіти, науки, мистецтва слова. Цього разу хвиля латинізації європейського комунікативного простору завдяки активній освітній діяльності, яку провадили вихідці з України, на Сході сягнула земель Московського царства.

Латиномовні твори української літератури відіграли важливу роль у її секуляризації. Твердження про те, що письменство старожитньої України мало здебільшого церковно-релігійний характер, справедливе передусім стосовно творів, написаних кирилицею, поза якими, як уважалося протягом доволі значного часу, української літератури не існувало. Однак багатомовність залишалася прикметною рисою давніх європейських літератур XV–XIX ст. – щодо українського письменства одним із перших це визнав Дмитро Чижевський. На думку Катерини Борисенко, багатомовність якнайкраще пасувала саме етикетній літературі, адже її автори, оспівуючи (або ганячи) певну особу, “прагнули, щоб слава полинула світом” [1, 72], і нерідко публікували свої творіння двома, а то й трьома мовами одночасно.

У середовищі київських поетів до 30-х рр. XVII ст. енкомії писали переважно книжною українською. Петро Могила увів звичай віншувати своїх співвітчизників польською та латиною. Низки енкоміїв та панегіриків удостоївся ректор Києво-Могилянській академії Йоасаф Кроковський: “Визначні почесті у День народження” (1708) Івана Нарольського, “Дім благочестя” (1708) Андрія Хмарного та ін. За твердженням Ореста Левицького, найбільшу славу панегіриста заслужив Стефан Яворський, який отримав у КМА звання “*roëta laureatus*” – лавроносного поета. Відомими творцями похвальних віршів того часу були Гнат Бузановський, Олександр Бучинський-Яскольд, Опанас Заруцький, Михайло Козачинський, Пилип Орлик, Микита Соколовський.

Літературним жанрам давнього періоду властива синкретичність, однак у теоретико-літературних працях, починаючи з другої половини XVII ст., натрапляємо на наполегливі пошуки відмінностей, спроби розмежувати різні жанри та види: “Поети, зрозуміла річ, зображуючи конфлікт, довше зупиняються на подробицях, тому що вони говорять не про військо взагалі, а рельєфно і поіменно показують багатьох учасників битв <...>. А історик має показати в цілому, яка частина і як боролася, як довго й хоробро чинила опір”, – пише Теофан Прокопович у своєму трактаті про риторичне мистецтво [15, 350]. Розвиток жанрів поетичного мистецтва і красномовства відбувався в тісному зв'язку. Практично всі перелічені види етикетної поезії мали свої відповідники у прозі, що призначалася для виголошення. Нерідко спостерігається дифузія тогочасних поезії та прози як шляхом ритмізації останньої, так і через безпосередні вставки поезії у прозовий чи прози у поетичний як основний текст твору (явище прозиметра).

Уже античні філологи не вбачали принципової різниці між віршем та ритмізованою ораторською прозою, для якої також було характерне вживання тропів і словесних фігур. Так само у трактаті Т. Прокоповича риторичні фігури не винесені в окремий розділ, а розглядаються разом із теоретичними питаннями поезії. Автор іншої київської поетики *Lyra variis praeseptorum chordis...* (1696), ідучи за Цицероном, стверджує: “Найближче до поета стоїть оратор, зв’язаний дещо більше мірою складів, але у виборі слів він вільніший, та подібний до нього видами прикрас <...>” [24, 177 арк.].

У навчальному курсі красномовства, створеному та прочитаному для студентів Києво-Могилянської академії в 1705–1709 рр. Т. Прокоповичем, велику увагу приділено епідиктичному красномовству. Автор наголошує на тому, що суть мистецтва похвали полягає не у брехні, а в ампліфікації (нагромадженні) позитивних рис, у пишності, дотепності, вишуканості стилю. “Адже ж чеснота, якщо її хвалити, збільшується і росте не лише в душі однієї людини, а й інших закликає до наслідування” [16, 126]. Прокопович радить майбутнім поетам і риторам бути поміркованими у виборі словесних прикрас, закликає виявляти щирість, адже порожня, незграбна хвала гірша за насмішку, застерігає від уживання химерних висловів, невдалих дотепів, переобтяження форми. Усе це чіткі ознаки віддалення від барокового стилю, пошуку нових виражальних методів, а отже, перші паростки класицизму.

Варто визнати, що, окрім цілком традиційних для наукової статті завдань, наша має ще одне: оприявнити дискусію, завершивши її латентний період, між дослідниками давньої української літератури, які вводять до розгляду у своїх працях етикетні твори. На наше переконання, не слід уживати як абсолютний синонім до “етикетна” прикметник “похвальна” чи “хвалебна” література, оскільки це слушно лише стосовно частини етикетних творів – тих, які містять похвалу. Водночас прикметник “етикетний, -а, -е” своїми коренями сягає давньогрецького $\eta\theta\omicron\zeta$ – побут, звичай, характер та похідного від нього прикметника $\eta\theta\iota\kappa\acute{o}\zeta$ – звичаєвий. Спільнокореневе запозичене з французької слово етикет (*etiquette*) – зведення норм поведінки, порядок дій і правила чемності спершу при дворах монархів, згодом – дотримання правил поведінки, що склалися в суспільстві. Словник української мови тлумачить слово “етикет” так: “Установлені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві” [20, 490].

Отож етикетна література – це художні твори (поетичні, прозові), приводом та сюжетною основою при написанні яких слугують переважно стандартні етикетні ситуації (народження, одруження, прощання, подяка тощо), а також, рідше, філософські рефлексії окремих подій особистого та суспільного життя. Практично всі види етикетної літератури ведуть свій початок з античності. Однак, говорячи про видовий склад, ми свідомо спираємося на курси поетики та риторики українських авторів, передусім Т. Прокоповича та М. Довгалевського, як такі, що максимально відображають літературні реалії в Україні того часу¹. Водночас дослідження явища етикетної літератури потребує розгляду не лише в теорії, а й на прикладі великої кількості збережених творів, і не лише в синхронії, а й у діахронії. Тому пропонується нами класифікація базується на теоретичних надбаннях сучасного літературознавства, а також на вивченні латиномовної літератури в Україні XV–XIX ст.

Аналіз жанрового поділу, здійснений у діахронії – від античних часів через поетику Ренесансу та пост-ренесансну епоху з урахуванням традиційної в українському літературознавстві класифікації за родами й видами, дає

¹ Тексти згаданих праць в українському перекладі можна прочитати за адресами: <http://litopys.org.ua/procop/proc113.htm>, <http://litopys.org.ua/dovg/dovg05.htm>.

підстави стверджувати: твори, призначені уславлювати або ганити певну особу, її окремий учинок чи явище (у сукупності – етикетна література), за формою поділяються на прозові, що належать до епічного жанру, та поетичні, що належать до ліро-епічного жанру. Такий поділ підтверджується формально-змістовими ознаками великої кількості проаналізованих латиномовних текстів.

Ми зараховуємо твори етикетної поезії до ліро-епічного жанру згідно з визначенням, сформульованим В. Лесиним й О. Пулинцем: “Ліро-епічний твір – такий віршовий художній твір, у якому показуються вчинки персонажів (наявний сюжет) і разом з тим у прямій формі виявляється ставлення автора до цих вчинків” [8, 217]. Однак М. Довгалевський та низка інших київських авторів барокових поетик поділяли етикетну поезію на епос та лірику. За цією класифікацією до епічного жанру належала поезія з нагоди дня народження (poësia genethliaca), весільна (poësia epithalamica), поховальна (epicedia), поезія вдячності (poësia eucharistica), енкомії – похвальні віршовані промови (poësia encomiastica), прокляття (dirae), привітальні твори (poësia paramithetica), хвала наукам (poësia pathetica), а до ліричного – ода, дифірамб, гімн, пеан. Така дихотомія зумовлена походженням жанрів: епічний – з риторики, ліричний – з хорових народних співів; звідси їхні основні відмінності у формі (лірика – це вірші, епіка – поеми), віршовому розмірі: епічні твори належало писати гекзаметром, а, скажімо, оди – десятирядковою строфою з порядком римунання рядків АБАБВВГДДГ, де великими літерами позначено жіночі, малими – чоловічі рими (одична строфа).

Перелічені види етикетних творів М. Довгалевський зараховує до епічної поезії в її тодішньому розумінні: “Вона, по суті, є прекрасним наслідуванням знаменитих подвигів у гекзаметрах, вираженим у розповіді, яка збуджує в нас любов або прагнення до доблесті” [2, 173]. Цілком очевидно, що використання в сучасному літературознавстві щодо названих видів означення “епічні” буде неточним, адже за ним сьогодні закріплене інше значення – так само, як і за прикметником “одична”, і тому запропонована у статті Ольги Косянчук “До питання про одичну поезію в давній українській літературі” заміна означень “етикетна” на “одична (похвальна) поезія” [6, 109] – вельми оригінальна, але нежиттєздатна ідея з кількох вагомих причин. Ода – лише один із поетичних видів етикетної літератури, який принаймні кількісно аж ніяк не переважає інші етикетні види, а отже, немає підстав назву саме цього виду робити загальною. Крім того, етикетна література, зокрема, поезія, – це не лише похвали, а й віршовані догани (dirae – прокляття, salinae – “солоні” вірші), розради тощо. І нарешті, прикметник “одична” вже давно посів своє місце в літературознавчій термінологічній системі, уживаючись у словосполученні “одична строфа”. Знайти сліди використання цього терміна в іншому значенні, окрім чогось, властивого безпосередньо одам, так і не вдалося: словник літературознавчих термінів подає цей прикметник у сполученні “одична строфа” [8, 284], а сучасні дослідники, серед яких Катерина Багатирьова, Ольга Дубровська, простежуючи еволюцію жанру оди, уживають це означення в контексті на зразок “одичні твори”, “одичні особливості” [3, 7] тощо.

Аналізуючи згадану статтю О. Косянчук, поміж низки прикрих неточностей ми виявили і власну, яку на підставі результатів подальших досліджень, здійснених за ці роки, маємо вагомі підстави відкоригувати. Наводимо скорочену цитату повністю: “Ми пропонуємо остаточно усунути негативну конотацію терміна “панегіризм”, який, хоч і є неточним, проте давно усталився в українському літературознавстві; у тому ж разі, коли автором втрачене почуття міри та людської гідності (існують позалітературні факти на підтвердження цього), користуватися іншим – “сервілізм”; також замінити означення “панегірична

поезія” на “етикетна”, якщо йдеться про вірші епічного та ліро-епічного жанру, написані з нагоди визначної події у родинному чи суспільному житті, спрямовані на вшанування певної шляхетної особи та її діянь” [22, 4-5].

Сьогодні впевнено можна ствердити, що панегірична поезія – це термін-оксиморон, оскільки панегірик у переважній більшості давніх теоретико-літературних праць визначається як жанр епідиктичного красномовства, тобто прозовий за визначенням. На жаль, в українському літературознавстві коректне вживання терміна “панегірик” рідкісне, значно частіше він використовується в широкому, побутовому сенсі. “У XIX ст. панегірик як літературний жанр швидко вироджується, занепадає. Саме слово “панегірик” починають уживати в іронічному значенні, як вияв лестощів, безпідставного і надмірного та пишномовного захвалювання. <...> Слово “панегірик” входить в побутову мову в гумористичному значенні” [8, 294-295].

Можливо, корені проблеми коректного терміновживання в цій царині варто шукати в тих же київських поетиках: так, у Fons Castalius [26, 150] у визначенні віршованої похвали окремому вчинку або чесноті героя енкомій замінено на панегірик, термін із галузі риторики, та ще й зараховано цей вид віршів до ліричної поезії. Услід за автором Fons Castalius так чинить і знаний медієвіст Віталій Маслюк [10, 147]. Цікаво, що інтенсивність уживання термінів “панегірик”, “панегіричний твір” у спотвореному значенні й новоствореного словосполучення “панегірична поезія” різко зростає в літературно-критичних працях XIX ст.: Орест Левицький на прикладі творчості Опанаса Заруцького гостро критикував “південно-руську літературу XVI–XVIII ст.” за надмірну кількість “панегіриків найрізноманітніших форм і видів, у віршах і в прозі” [7, 12] подібно до решти своїх колег-сучасників і наступників (М. Костомаров, П. Пекарський, М. Сумцов, І. Франко). Прагнення об’єктивно оцінити означене мистецьке явище вбачаємо лише в останні десятиліття в роботі М. Андрущенко, працях К. Багатирьової, О. Савчук, О. Юрчишиної; за кордоном дослідницький інтерес привертають загальні причини масовості похвальної літератури (А. Гричова) та окремі її види (епіталами – С. Скіміна).

Не менш цікаво, що у відомих нам англійських працях і словниках (наприклад, Encyclopædia Britannica) не спостерігається подібної заміни, максимальне “зближення” панегірика та поезії вдалося знайти лише в одному визначенні: “A panegyric is a formal public speech, or (in later use) written verse <...>” [28]. Приголомшливий результат дала спроба перекласти кілька словникових статей про різні види етикетної літератури з англійської за допомогою автоматичного перекладача: програма “вважає”, що енкомій, епіталама, епіцедій тощо перекладаються українською як панегірик (sic!).

Дрейфування значення терміна “панегірик”, набуття ним нового змісту “хвалебний вірш узагалі” замість первісного “підвид епідиктичного красномовства” виразно негативно відбилася на уявленні літературознавців про суть позначуваного ним явища: серед видів етикетної літератури, згідно з ученням давніх теоретиків, були втішання, прокляття, дошкульні (salinae, ārum, f. – “солоні”) вірші, філіппіки тощо. Отже, не можна користуватися як взаємозамінними означеннями “етикетна” та “похвальна” література, а тим більше некоректним за суттю “одична література”, особливо коли йдеться про сукупність поетичних і прозових творів. Так само не слід уживати “панегірична поезія”, навіть ведучи мову лише про вірші-похвали, адже панегірик – це втілений у **прозовій** формі універсальний вид етикетних творів. Поезії такого ж змісту в поетиках звалися енкоміями й були попередниками панегірика. Термін “панегірик” увів до літературного вжитку в 380 р. до н. е. письменник і

ритор Ісократ, назвавши так свою патріотичну промову на всенародних зборах афінян. Йому також належить розроблена теорія красномовства, на основі якої сформувався жанр панегіричної промови на честь видатної особи, переважно можновладця.

Спостереження за новою хвилею процесів, спрямованих на унормування літературознавчої термінології, допомогли нам виявити позитивну тенденцію вживання в означеному контексті терміна “етикетна література”. Однак цей процес іще не завершився, а відтак трапляється тлумачення прикметника “етикетний” у прикладному, позалітературному значенні, наприклад: “Як відомо, панегірики середини XVII ст. хоча й присвячувалися високим особам – царям, гетьманам, церковним ієрархам, однак не завжди виконували функції етикетної поезії; часто у такий спосіб автори висловлювали свої політичні, моральні та естетичні погляди <...>” [1, 44].

Це може бути наслідком перетворення на синоніми слів “етикетний” та “придворний” і тривалого впливу тверджень на зразок: величальна поезія – це “історія морального приниження людської гідності” [13, 368], “ясне свідчення загального занепаду духовного життя, доказ втрати строгого морального критерію у галузі політичної і культурної діяльності” [21, 13] тощо. Проте нині подібні висловлювання сприймаються лише як ілюстрація одного з етапів розвитку літературознавчої думки. Ближчими до сьогодення сприйняття явища є спроби якщо не об’єктивного, то принаймні безстороннього погляду на питання: “Немало в усьому цьому було сухої риторики, наївного шкільного красномовства. Але водночас у цій ученій латинській поезії траплялися яскраві спалахи людських почуттів <...>” [17, 29]. Багатолітнє звинувачення авторів етикетної поезії в нещирості змінюється на визнання того, що “ці похвали в українських панегіриках були продиктовані не самою лише літературною модою: вони мали підстави також і в самому побуті, що складався під впливом більш глибоких причин” [14, 147].

Українсько-польський гуманіст Павло Русин із Кросна зазначав, що звичай дарувати вірші своєму благодійнику бере початок в античності й таїть у собі глибокий смисл: адже талановитий твір пронесе крізь віки імена свого автора та його благодійника, якому присвячений. Безперечно, відмежувати щире почуття від холодного розрахунку на відстані століть не так просто. Тим більше, що за вимогою наслідувальності письменники, створюючи узагальнені портрети своїх патронів, значною мірою відступали від реальності, випускаючи все те, що могло б затьмарити бездоганний образ героя, водночас щедро додавали потрібні риси. І все ж, за словами Григорія Сковороди, “ми повинні не відразу запідозрювати у лестошах тих, хто хвалить – своєчасна похвала личить другові не менше, ніж осуд” [19, 267].

Досліджуючи несправедливо затавровану сторінку давньої української літератури, роблячи цікаві відкриття, спростовуючи шкідливі упередження (зазвичай сюди можна додати ще й тривалу роботу над оригінальним текстовим матеріалом), слід пильнувати, щоб опубліковані результати не знецінювалися через фрази на зразок “Жанри оди, панегірика, гімну та дифірамбу розвивалися у руслі давньогрецької хорової лірики” [6, 109]; або “Зміна терміну “панегірична поезія” на “етикетна” призводить до термінологічної неточності, адже втрачається важливий семантичний компонент – панегіризм як *уславлення і возвеличення*” [ibid]; або “Панегірик <...> – урочисто-похвальна промова на честь особи чи події, яка виголошувалася перед аудиторією. За словами К. Борисенко, панегірик як окремий жанр був сформований на початку XVI ст.” [6, 108]. Перше створює враження незнання автором елементарних засад вивчення предмета (жанр ораторської прози розвивався в річищі співаної

поезії?), друге підживлює старі упередження, третє здатне саме перетворитися на черговий науковий міф, бо цитата неповна й вирвана з контексту.

Ознайомлення з монографією К. Борисенко, присвяченою вивченню зв'язків поезії та прози в давній період, дало змогу оглянути наявний латиномовний текстовий матеріал у новому аспекті: прозових творів у чистому вигляді серед етикетних практично не виявилось, кожен на початку містить геральдичні вірші, віршовані рядки розкидані у прозовому тексті без спеціальних переходів і пояснень, а в багатьох поетичних творах вступ має прозову форму та численні маргіналії, що ще раз доводить значну поширеність прозиметра як наслідок взаємопроникнення поезії та прози. Це при тому, що значна кількість прозових видів етикетної літератури мала свої прямі поетичні відповідники (генетліакони, епіталами, парамітетика, патетика, евхаристика, епіцедії тощо) у тогочасних поетиках, а отже, автор міг вибрати, поезія чи проза, а вибирав прозиметр.

Яскравий приклад – твір, написаний з нагоди візиту 1676 р. до Львова короля Яна III. Його автор – Мартин-Никанор Анчевський, який на титульній сторінці видання скромно іменує себе “знатний і видатний Мартин Анчевський, ясної королівської милості секретар і лікар дійсний, головуєчий консул у місті Львові, столиці Руській” (тут і далі переклад цитат художніх творів з латини наш. – Л. Ш.-С.). Вітання починається з чотирьох епіграфів, два з яких обігрують образ поля, першого слова в назві, – це стрижневий образ у тексті: *“Прийняла від поля шляхетна Польща ім'я, // Право на це поле слава єдина має”, “Піхотинці-сармати добре // В полі війни ведуть”* [23, 2]. Прозовий вступ підписано від “найвідданішого ясної королівській милості вашій Львова”. Далі – тринадцять елогій – віршів, назва кожного з яких починається однаково: “Лев у полі...”; між іншим, восьмий елогій має назву “Лев у полі України знову зайнятої і фортеці Бару, силою відбитої, ключа України”. Прозовий перехід у дві сторінки відділяє елогії від віршованих побажань, висловлених дванадцятьма львівськими старійшинами, поміж котрих зустрічаємо Бартоломея Зиморовича, Андрія Шимоновича, Якова Юзефовича та інших. Так, Зиморович нібито каже: *“З поля твого, великий королю, сподіваємося зміцнілих // Мирних обов'язків, щоб мечем їх ужав. // Хай тут буде межа. Ми всі просимо в тебе миру, // Повернути чудовий мир до лаських ларів”* [23, 32]. Коротші побажання висловлюють “стани і нації львівські”: скабіни, 40 мужів, вірмени і греко-рутенці. Закінчується твір величаннями короля у прозі.

Взаємне проникнення поезії та прози, “риторизація поезії” барокової доби, завважена не одним літературознавцем-давником (В. Маслюк, Д. Наливайко, Р. Радишевський, О. Савчук), за словами К. Борисенко, постає виявом чергової зміни домінування прози та поезії в літературі. Творіння Мартиня Анчевського за співвідношенням поетичного і прозового тексту радше поезія, а точніше – віршована парамітетика. Ознака цієї належності – не лише вказаний у назві привід, а й змістово-композиційні особливості: на початку високоповажний гість прибирає образ лева, що розгулює просторами свого королівства, і скрізь на нього чекають перемога і слава; “повернений” знову в людську подобу, у руській столиці, місті Лева, він вислуховує вітання з нагоди приїзду від найдостойніших львівських громадян.

Зрештою, величань без стандартного приводу на зразок весілля, зустрічі, дня народження тощо не так і багато. Однак у пізніші часи, коли популярність віншувальних підупала та обернулася на повну свою протилежність, панегіриками (терміном, що позначав найбільш універсальний прозовий вид етикетної літератури) почали називати загалом увесь масив похвальних творів. Таким чином, під сумнівом опиняється поширене уявлення про те, що найчисленнішими (навіть з поправкою – серед збереженого матеріалу) були

саме панегірики – пізніше до них помилково зараховували будь-який твір-вітання чи похвалу. Щоб пересвідчитися в цьому, досить проаналізувати зміст незамінного на початковому етапі пошуку текстів (і тим більш цінного, що досі єдиного в Україні) каталогу стародруків, укладеного Ярославом Ісаєвичем та Якимом Запаском [див.: 4]. По-перше, значна кількість паспортизованих тут етикетних стародруків уже розподілені на шлюбні, поховальні тощо, а по-друге, знайомлячись ближче з багатьма з тих, які в описі названі “панегіриками” чи “віршованими панегіриками”, “панегіричними віршами”, ми з’ясували, що вони також мають свою спеціалізацію. За приклад можна взяти твір “Святого Петра, митрополита київського, дивотворця російського <...>, патрона свого копія, Петро Могила” пера Теодозія (Пилипа) Васильовича Баєвського (помер 1678 р.), вихованця Київського колегіуму, потім її префекта й викладача риторики, згодом – намісника Києво-Братського монастиря (1645).

Відшуканий через згаданий каталог твір до ознайомлення з повним текстом назви був помилково зарахований нами до енкоміїв. У жодному разі не здатний допомогти визначенню, до якого саме виду етикетної поезії належить твір, і його короткий опис: “Вірш на герб Могил польською мовою, присвята Петрові Могилі латинською мовою, далі панегіричні вірші латинською і польською мовами. На арк. 5 нн. зв. текст складено у формі хреста. Від арк. 17 нн. починається прозовий панегірик “Felix cometa post natalem diem... Petri Mohila” [4, № 337]. Однак, як виявилось, традиційно велемовна назва завершується словами in Die Patronalis Obitus, Sua Vero Natalitia – “у день смерті патрона, у власний день народження”. Це ще один крок на шляху до спростування тези щодо переважання енкоміїв (чи панегіриків – у прозі) в українській етикетній літературі.

Попри те, що Баєвський, згідно з Юрієм Мициком, “не сприйнявши союзу Б. Хмельницького з царем Олексієм, утік до Слуцька під покровительство Януша Радзивіла і став там архімандритом Свято-Троїцького монастиря” [11, 512], генетліакон наштовхує на роздуми про особистість автора: почати б з того, що Баєвський послідовно вказує на титульній сторінці власних видань “Васильович” – очевидно, своє ім’я по батькові, що на той час не властиво для письменникам київського кола, як і українській антропоніміці загалом. Не треба заглиблюватися в текст, щоб дізнатися, з ким ототожнює автор Петра Могилу – це Києво-Московський митрополит Петро (кін. XIII – поч. XIV ст.), приєднання котрого до лику святих 1333 р. сприяло самоствердженню Москви як центру Руської Митрополії; за словами Київського митрополита УПЦ МП Володимира, саме відтоді “Москва стає і політичним, і церковним центром Руської Держави” [див.: 27].

Водночас серед неофіційних титулів, якими величає в назві Могилу автор, зустрічаємо *thaumaturgus Rossiae* – “дивотворець російський”; практично так само звучить назва збірки творів на вшанування святого римо-католицької церкви Івана Дуклянина: *Thaumaturgus Russiae. Ioannes de Duchla* <...>, видрукуваної у Львові 1673 р. Тому *thaumaturgus* – радше свідчення наповненості генетліакону Баєвського відповідною особою й події топікою. А от форма назви *Rossia* – це вже чітка ознака світогляду через певні політичні та конфесійні фільтри. Адже в письмові, зокрема латиномовні, джерела “Ros(s)ia” потрапляє з документів ортодоксальної церкви Константинопольського патріархату в пер. пол. XIV ст. – саме в такій формі засвоїлася там назва “Русь”. У західній літературі терміном *Russia* чи *Ruthenia* позначалися землі, які в давнину належали до Київської Русі, нерідко з поділом на *Russia Alba* (Білорусь) та *Russia Nigra* (Московське царство), а також *Russia Rubra* (*Roxolania, Ukraina*) – на позначення колишніх Київського, Чернігівського, Галицько-Волинського князівств Київської Русі [25, 18].

У XVI–XVII ст. у творах світських авторів (як місцевих, так і закордонних) дедалі частіше столицею *Russiae Rubrae* зветься Львів – вочевидь, не лише через його офіційний статус столиці Руського воєводства, а й завдяки тому великому значенню, яке мало це місто в розвитку української культури. Інтелектуальна та художня спадщина авторів, безпосередньо пов'язаних зі Львовом походженням та діяльністю, справді цікаві для досліджень, написані переважно латинською мовою твори – чергове підтвердження важливої ролі цього міста в розвитку освіти й науки в українсько-польському духовному просторі.

Мініатюрна ілюстрація до сказаного: найвідоміша робота знаного львівського вченого-природничника Еразма Сикста (Мриголода) (1570–1635) – трактат про термальні джерела в селі Шклі поблизу Львова (1617) – в оригіналі польською, згодом перекладений латиною й кілька разів перевиданий під назвою *De thermis in pago Sklo* – “Про теплики в селі Шклі”. У цій бальнеологічній праці автор описує місцевість, уперше наводить результати власноруч здійсненого хімічного аналізу місцевих термальних вод, пояснює їхні лікувальні властивості, пропагує грязелікування, чи не вперше в історії описує процес дистиляції нафти та необхідне для цього обладнання. Перше польськомовне видання трактату оформлене прикметно для свого часу: після авторської присвяти праці Янові Грабі з Острога, воєводі познанському, де Сикст говорить поміж іншим про важливість лікарського фаху, розміщено чотири вірші латинською мовою.

Перший із них належить Шимону Шимоновичу¹, на думку якого *“Не просто багато, а дуже багато, найкращий Сиксте, // Заборгували тобі теплики”*; адже заховані в надрах скарби, *“Маса необроблена, ціною невеликою цінується, // Доки не буде рукою досвідченою // Виведена з темряви і збагачена при світлі”*. Саме за це славить поет ученого, стараннями якого *“Теплі струмки з темряви оприявлені, // А також вивчені для лікування, до мистецтва вживання // Несхитну собі присвоїли честь // І людський рід підтримувати раді”*. Другий вірш написаний ректором Замоїської академії Гаспаром Солцієм, так само доктором медицини; свої присвяти вмістили у виданні львівський лікар Симон Піховій та Томаш Лукашевич, професор Замоїської академії, який звернувся не лише до автора (віршем), а й до читача твору (прозово), обіцяючи останньому велике задоволення й користь від цієї книжки, яка “позбавить недуг шкіри та суглобів” і подарує довголіття.

На прикладі цих віршів, які належать до патетики (похвала наукам), можна пересвідчитися, що навіть у творах, котрі формально присвячені не особі, а науці, головним об'єктом залишається людина та її вчинки. “Взагалі необхідно знати, що означає слово “вітати”. Коли зрозуміти лише це, то, мені здається, легко кожен зможе придумати, що йому говорити і охопити в своїй промові при вітанні. Слово “вітати” означає те саме, що тішитись з приводу чиеїсь радості і щастя [15, 388].

Отже, для уникнення некоректного використання літературознавчих термінів, пов'язаних між собою як загальне поняття – “етикетна література” та частковий вияв загального – “панегіричні твори”, слід користуватися першим, коли йдеться про риторичні прозові твори епічного, а також вірші ліро-епічного жанру, призначені уславлювати або ганити певну особу (явище) чи окремих учинок переважно з нагоди конкретної події в людському житті; та означенням “панегірична” (література, проза) – щодо прозових творів, які прославляють окремих звитяжних учинків героя, оскільки панегірики – це один із видів етикетної прози, як енкомії – вид етикетної поезії поряд з ехаристикою, парамітетикою тощо. Використання квазітермінів щодо віршованих вітшувань

¹ Оригінал див.: http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=53043.

– “весільний панегірик” (замість “епіталама”), “поховальний панегірик” (замість “епіцедей”) тощо, вочевидь, свідчить про недостатню обізнаність у цій галузі.

З огляду на те, що “українські інтелектуали були безпосередньо присутні в європейській системі наукових комунікацій, що продовжувала до XVIII ст. послуговуватися переважно латинською мовою” [5, 25-26], вивчення творчості авторів XV–XVIII ст. має відбуватися з обов’язковим урахуванням загальноєвропейського контексту. Також, студіюючи комплекс латиномовних етикетних творів в українській літературі, важливо тримати в полі зору наявність та особливості кириличних (і польськокомовних) пам’яток аналогічного зразка. Такий підхід – досягнення літературознавства новітніх часів, і саме він видається сьогодні найефективнішим для дослідження латиномовної літератури України загалом та її етикетної сторінки зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Борисенко К.* Prosimetrum в українській літературі барокової доби: Монографія. – Донецьк: Норд-Прес, 2008. – 124 с.
2. *Довгалевський М.* Поетика (Сад поетичний). – К.: Мист-во, 1973. – 436 с.
3. *Дубровська О.* Еволюцію жанру оди на зламі століть (кін. XVIII – поч. XIX ст.): Дис... к. філол. н. – Донецьк, 2003. – 219 с.
4. *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам’ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. – У 2 кн. – Кн. 1. (1574–1700). – Львів: Вища шк., 1981. – 135 с. – Кн. 2. (1701–1764). – Ч. 1. – Львів: Вища шк., 1984. – 131 с. – Ч. 2. – Львів: Вища шк., 1984. – 127 с.
5. *Ісиченко І.* Історія української літератури: епоха Бароко XVII–XVIII ст. – Львів–К.–Харків. – Святогорєць. 2011. – 568 с.
6. *Косячук О.* До питання про одичну поезію в давній українській літературі. // Літературознавчі обрії. – 2010. – Вип. 17. – С. 107–110.
7. *Левицький О.* Афанасий Заруцкий, малорусский панегирист кон. XVII – нач. XVIII в. – К., 1896. – 21 с.
8. *Лесин В., Пулинець О.* Словник літературознавчих термінів. – Вид. 3-є, перероб. і допов. – К.: Рад. школа, 1971. – 487 с.
9. *Литвинов В.* Ренесансний гуманізм в Україні. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2000. – 472 с.
10. *Маслюк В.* Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – К.: Наук. думка, 1983. – 234 с.
11. *Мицик Ю.* З листування Івана Виговського. – С. 511–531.
12. *Мочульський В.* Отношение южно-русской схоластики XVIII в. к ложноклассицизму XVII в. // Журн. М-ва нар. просвещения. – СПб., 1904, авг. – 360 с. – С. 351–372.
13. *Пекарський П.* Наука і література в Росії при Петрі Великому. – Т. 1. – СПб, 1862. – 432 с.
14. *Перетц В.* Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII вв. – Кн. 1. – Ленинград, 1926. – 176 с.
15. *Прокопович Ф.* Про риторичне мистецтво // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 1. – 522 с.
16. *Прокопович Ф.* Філософські твори: У 3 т. – К.: Наук. думка, 1981. – Т. 3. – 524 с.
17. *Радішевський Р.* Польськокомовна українська поезія кін. XVI – поч. XVIII ст.: Автореф. дис... д. філол. н. – К., 1996. – 76 с.
18. *Савчук О.* Творчість Павла Русина з Кросна і деякі питання рецепції латинської традиції в українському віршуванні XVI–XVIII ст.: Дис... к. філол. н. – К., 1994. – 209 с.
19. *Сковорода Г.* Повне збір. тв.: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. 2. – 574 с.
20. *Словник української мови:* В 11 т. – К.: Наук. думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.
21. *Сумцов М.* Характеристика южнорусской литературы XVII века // Киев. старина. – 1885. – Т. 1. – С. 1–18.
22. *Шевченко-Савчинська Л.* Етикетна латиномовна поезія в українській літературі XVI–XVIII ст.: Дис... к. філол. н. – К., 2005.
23. *Campus intra et supra campum...per Martinum Anczovvski... – Leopoldis, 1676.*
24. *Lyra variis praeceptorum chordis ad edendam civilem et paetricam vocem conformem voci in diserto clamantis sancti Ioannis Baptistae Apollinaeo pollice instructa anno quo Deus e superis verbum pax bona locutus (1696).* – 176 арк.
25. *Tractatus historico-politici in quibus aurea bulla Caroli IV Romanorum imperatoris de constitutionis imperialibus <...>. Coloniae Agrippinae 1657.*
26. *Fons Castalius ad hauriendum sitiendi eruditae iuventuti intra montana Kijoviae in Collegio Kievo-Mohileano excussus et caet... anno Domini quo deliberaturis honores fluxerat ad cunas postquam aqua vivax (1700).* – 189 арк.
27. <http://archiv.orthodox.org.ua/page-2045.html> [Електронний ресурс].
28. <http://panegyric.askdefine.com/> [Електронний ресурс].

Отримано 15 листопада 2011 р.

м. Київ